

Sterft de mens uit?

Wat kan ik weten? Wat mag ik hopen? Wat moet ik doen? Dat zijn volgens Luc Meuwise de drie vragen die Verlichtingsfilosoof Immanuel Kant (1724-1804) aan ons – vrije, rationele westerse mensen, nog steeds stelt. Daar is al veel over nagedacht, maar altijd binnen de context van de filosofie, die Kant met zijn gedachtengoed vanaf de 18^e en 19^e eeuw een flinke boost heeft gegeven. Sindsdien is er veel gebeurd in onze westerse wereld, ontwikkelingen waar we niet blij mee kunnen zijn. Dat kon Kant zelf niet voorzien, maar zijn paradigma's, zoals het dogma van de economische groei en vooruitgang, ondanks de klimaatverandering, de covid-pandemie en de oorlogen zijn niet of nauwelijks veranderd. Toch is er alle urgentie om de ideeën en inzichten van Kant c.s. tegen het licht te houden en te kijken of we op de drie vragen van Kant nog steeds dezelfde antwoorden kunnen geven. Dus Meuwise heeft gelijk om dit aan de orde te stellen.

Volgens mij moeten we – om hierop zicht te krijgen allereerst kijken naar hoe Kant zelf over het begrip *voortuitgang* dacht. Kant verraste mij toen ik voor het eerst zijn essay '*Idea for a universal history with a cosmopolitan aim*' uit 1784 las. De filosoof die van het belang van moreel denken zijn handelsmerk heeft gemaakt, pleit in dit essay onvervroren voor een '*antagonistische*' benadering om voortuitgang mogelijk te maken.

*The means nature employs in order to bring about the development of all its predispositions is their **antagonism** in society, insofar as the latter is in the end the cause of their lawful order.*

Vooruitgang – zo interpreteer ik dit citaat- is volgens Kant alleen mogelijk als wij – mensen – de strijd met elkaar aangaan voor de beste innovaties, uitvindingen, wetenschappelijke inzichten enz. Daarbij moeten we dan ook maar voor lief nemen dat we - gedurende de weg die wij naar dat doel moeten afleggen - op een asociale met elkaar omgaan. Het doel heiligt nu eenmaal de middelen. Immers: alleen strijd kan de beste resultaten opleveren. Als dat doel eenmaal is bereikt, kunnen we weer lief zijn voor elkaar, omdat we dan met z'n allen kunnen genieten van de verworven welvaart die dat antagonistische streven heeft opgeleverd.

Dat Kant, die bekend staat als een integere en onkreukbare filosoof hiermee de beginselen van zijn eigen beroemde categorische imperatief met voeten treedt, heeft hij zich kennelijk niet gerealiseerd, toen hij dit opschreef. Of hij moet echt gedacht hebben dat de mens in dit geval gelegitimeerd is om niet zijn medemens als doel, zoals hij in zijn CI zelf voorschrijft, maar als middel mag zien.

Hoe fout blijkt hij het nu met deze these te hebben. Hij zal het ongetwijfeld goed voor hebben gehad met de mensen die na hem kwamen. Ook zal het voor hem onmogelijk geweest zijn om de gevolgen van zijn antagonisme te voorzien. Hij was namelijk een filosoof van de moderne tijd. Die tijd werd gekenmerkt door een oneindig optimistisch geloof in de onbegrensde mogelijkheden die de – op individualiteit – gerichte mens sinds de Verlichting ter beschikking had om van zijn toekomst iets moois te maken.

Het is echter dit ongebreidelde antagonisme, die een niets ontziende concurrentie, een niet te stoppen consumentisme en een onbegrensd kapitalisme tot gevolg heeft gehad. Het scheept ons nu op met vrijwel onoverbrugbare inkomensverschillen tussen arm en rijk, een steeds meer verschalende biodiversiteit en een klimaatverandering die volgens wetenschappers en klimaatactivisten al bijna het zo gevreesde, want onomkeerbare '*tipping point*' heeft bereikt.

Gelukkig zijn er nog hedendaagse filosofen, die de vragen van Kant (wat kan ik weten, wat mag ik hopen, wat moet ik doen) met hedendaagse inzichten benaderen op hun zoektocht naar antwoorden. Kant kon niet weten wat de wereld van de mens te wachten stond toen hij zijn essay schreef. Dat excuus hebben wij anno 2023 niet meer. We hebben het echter – ondanks alle waarschuwingen – zover laten komen dat we eigenlijk bijna niets meer te hopen hebben. Wat we moeten doen, is in ieder geval iedere twijfel en iedere ontkenning over een voor ons desastreuze klimaatverandering loslaten.

Zo hekelt Cora Diamond het speciësme, die eeuwenlang de leidraad voor mensen was om de rangorde aan te geven tussen de soorten op onze planeet aarde. Daarmee rekent zij af met wat in de klassieke oudheid en de daarop volgende vroege middeleeuwen de ‘*chain of being*’ werd genoemd, waarbij de mens direct onder God werd gerangschikt en als uitverkorene het te zeggen kreeg op onze planeet. Dat idee wordt vandaag de dag niet meer zo expliciet beleden, maar het heeft zich tot op heden nog steeds stevig genesteld in ons onderbewustzijn. Zo was nog tot in het laatste decennium van de vorige eeuw antropomorfisme (menselijke eigenschappen projecteren op andere niet-menselijke wezens) een bijna niet te doorbreken taboe in de filosofie.

Natuurfilosofen zoals Peter Singer en onze eigen Erno Eskens pleiten al vele jaren voor het toekennen van rechten aan dieren. Martha Nussbaum, ook bekend bij de trouwe bezoekers van de ISVW, publiceerde begin dit jaar een boek met hetzelfde thema ‘*Rechtvaardigheid voor dieren*’. Donna Haraway veroordeelt het exceptionalisme die de mens zichzelf aanmeet en dat zich uit in het antropocentrisme, het verschijnsel dat de mens zichzelf als centrum van zijn wereld ziet en daarmee de natuur ondergeschikt maakt aan zijn eigen streven.

Hoopvol is dat het Gaianisme steeds meer aandacht krijgt. Het is een concept dat in de jaren zestig van de vorige eeuw gemunt werd door de Britse chemicus James Lovelock. Hij ziet de planeet aarde als een organisme, waarin alles met alles te maken heeft. Gaianen maken dit concept beeldend met hun metafoor van de composthoop. Ook wij mensen keren terug op de composthoop, waar wij ooit vandaan kwamen. Maar dat hebben wij uit het oog verloren.

Wij hebben ons daarentegen losgemaakt van de natuur en die natuur maakt ons dat met de klimaatverandering duidelijk waar wij steeds meer last van krijgen en waarvan wij ons moeten afvragen of we daar ooit nog van afkomen. Het lijkt er steeds meer op dat wij de strijd gaan verliezen. De Nederlandse filosofe Lisa Doeland schrijft daarom in haar onlangs verschenen boek ‘*Apocalypsografie*’ dat we de tijd die wij nog hebben, moeten leren ons met ons lot te verzoenen en dat betekent volgens haar dat wij het onvermijdelijk uitsterven van onze soort eigen moeten maken.

Of dat de Nieuwe Verlichting is waar Meuwise om vraagt? Ik denk het niet, want het lijkt er steeds meer op dat wij nu leven tussen hoop en vrees. Toch bleek de mens altijd weer vitaal en vindingrijk als er rampspoed op zijn weg kwam. Om dat weer mogelijk te maken zal de eerste stap dan wel moeten zijn dat we ons ervan bewust worden dat wij zelf ook natuur zijn. Wij zullen ons daarom – net als alle het andere leven op onze planeet - moeten onderwerpen aan de wetten en mechanismen die Gaia ons oplegt.

